

O'ZBEK VA OG'ZAKI MONOLOGIK NUTQLARDA OVOZ OHANGINING AHAMIYATI

*L. Buranova*¹

Annotatsiya:

Ushbu maqolada monologik nutqning og'zaki va yozma shakllarida ohangning ahamiyati muhokama qilinadi. Ohangning muloqotga ta'sir ko'rsatadigan turli jihatlari, jumladan, hissiy ifodalilik, diqqatni boshqarish, ishontirish va ta'sir o'tkazish, hissiy bog'lanish o'rnatish hamda monotonlikdan qochish masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ovozni ohangi, monologik nutq, muloqot, ifodalilik, tinglovchilarning qabul qilishi.

doi: <https://doi.org/10.2024/km95dr51>

Muloqot sohasida, ayniqsa, og'zaki monologik nutqlarda ovoz ohangi muhim o'rin tutadi. U nafaqat so'zlovchining hissiy holatini ifodalaydi, balki tinglovchilarning yetkazilayotgan ma'lumotni qabul qilishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada biz og'zaki va yozma monologik nutqning ohang jihatlari ko'rib chiqamiz.

Ovoz ohangi turli xil hissiyotlarni ifodalash qobiliyatiga ega — xursandchilik va hayajondan tortib, qayg'u va hafagacha. To'g'ri tanlangan ohang tinglovchilarga hissiy ta'sirni kuchaytiradi va taqdimotni esda qolarli qiladi.

Ohang va intonatsiyani o'zgartirish taqdimotning asosiy nuqtalarini ajratib ko'rsatishga, tinglovchilarning e'tiborini muhim jihatlarga qaratishga yordam beradi. Bu tinglovchilarning butun nutq davomida diqqatini ushlab turishga imkon beradi.

Ishontiruvchi ohangdan foydalanish orqali so'zlovchi tinglovchilarni o'z fikriga ishontirishi yoki ifodalangan g'oyalar muhimligini tushuntirishi mumkin. Yaxshi tanlangan ovoz ohangi tinglovchilarni ishontirishga yordam beradi va nutqning qabul qilinishiga ta'sir ko'rsatadi.

Ovoz ohangi so'zlovchi va tinglovchilar o'rtasida hissiy bog'lanish o'rnatishi mumkin. Hissiy va do'stona ohang tinglovchilar bilan aloqani yaxshilaydi va taqdimotni ko'proq tushunarli va qiziqarli qiladi.

Monoton ohang tinglovchilarga bo'lgan ta'sirni sustlashtirishi mumkin va taqdimotni kamroq qiziqarli qiladi. Ohangdagi xilma-xillik tinglovchilarning qiziqishini ushlab turishga va ularni nutq davomida faol bo'lishlariga yordam beradi.

Monologik nutqda so'zlovchi o'z fikr va qarashlarini sub'ektiv munosabatlar orqali ifodalashi mumkin. Shuningdek, monologik nutqning ahamiyat darajasi

¹ Buranova Lola Uktamovna, Ingliz tili kafedrası katta o'qituvchisi, Samarqand davlat chet tillar instituti

og'zaki va yozma shaklda ham, shaxsiy jamiyatimizdagi so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatning aks ettirilishida ortib borishi mumkin.

Yozma monologik nutqda, intonatsiya bevosita ovoz orqali ifodalanmasa ham, u baribir ma'no va hissiyotlarni yetkazishda muhim o'rin tutadi. Mana qanday qilib bu sodir bo'ladi:

1. Uslub va til ishlatilishi: Muallif matn ohangini yetkazish uchun turli uslublar va til vositalaridan foydalanishi mumkin. Masalan, rasmiy tilni qo'llash matnga jiddiylik bag'ishlashi mumkin, norasmiy uslub esa do'stona muhit yaratishi mumkin.

2. So'z va iboralarni tanlash: So'z va iboralar tanlovi ham matn ohangiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, undov va so'roq gaplar, shuningdek, undov so'zlar hissiy ohangni yetkazishi mumkin.

3. Matn tuzilishi va tashkiloti: Matnning tashkiloti uning ohangiga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, qisqa gaplardan foydalanish yoki takroriy iboralarni qo'llash matnga energiya va dinamiklik xususiyatini berishi mumkin.

4. Tasvir va dialoglardan foydalanish: Manzara, qahramonlar va dialoglar tasviri matnning hissiy ohangini yetkazishga yordam beradi.

Yozma nutqni tashkil qilishda kirish so'zlari va badiiy vositalar bilan boyitilgan so'zlardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish kerak. Bu yozma nutqning eng rivojlangan mexanizmlaridan biri bo'lib, talabalarining kognitiv qobiliyatlarini ifodalashning asosiy vositalaridan biridir. Bugungi kunda ushbu sohadagi olimlarning ilmiy tadqiqotlari yozma muloqotdagi kamchiliklarni bartaraf etish va xizmatlar hamda amaliyotlarni namunaviy bajarishga qaratilgan.

Yozma nutqdagi kamchiliklar ko'pincha qo'pol orfografik xatolar bilan ifodalanadi, bular turli elementlar, birikmalar va so'zlarning qisqartirilishi orqali yuzaga kelishi mumkin. Og'zaki va yozma ijod jarayonida o'quvchilar mavzuni tushunish va yoritishni, ijodni aniq g'oyalar bilan taqdim etishni, material yig'ishni, uni tizimlashtirish va tartibga solishni, reja tuzishni va mazmun hamda nutq holatiga asoslangan holda rejaga binoan yozishni o'rganishlari kerak. Til vositalaridan foydalanish ko'nikmalari va yozma ijodni rivojlantirish shakllanadi.

Bundan tashqari, "texnik" topshiriqlar ham bajariladi, ya'ni imlo va grammatik qoidalarga rioya qilish, banddan-bandga yozish, chekkalarni kuzatish kabi talablar. Og'zaki va yozma ijodlar material manbasi, mustaqillik darajasi, tayyorgarlik usuli, janri va lingvistik xususiyatlari bo'yicha tasniflanadi. Ijod material manbasiga qarab uch qismga bo'linadi:

1. Shaxsiy tajriba, kuzatuvlar, ekskursiyalar, o'yinlar va boshqa real hayotiy materiallarga asoslangan ijod;

2. Yozma materiallar, rasmlar, filmlar, spektakllar, o'qituvchi aytib bergan hikoyalar va boshqa manbalarga asoslangan ijod;

3. Turli manbalardan olingan materiallarga asoslangan ijod.

Mustaqillik darajasi va tayyorgarlik usuliga ko'ra, ijod ikki turga bo'linadi:

1. Jamoaviy tayyorgarlikdan so'ng umumiy mavzuda yozilgan ijod;

2. Shaxsiy tayyorgarlikdan so'ng alohida mavzuda yozilgan individual ijod. Janr bo'yicha esa hikoya, tasviriy va bahsli insholarga bo'linadi. Ijodning tasnifi ta'limiy vazifalarni yaxshiroq tushunishga, shuningdek, ish turlarini kerakli yo'nalishda taqsimlashga yordam beradi.

Yozishdagi buzilishlar ko'pincha disgrafiya yoki disleksiya bilan bog'liq bo'ladi. O'quvchilarning nutq faoliyati voqelikda amalga oshiriladi, fikrlar tovushlarni

talaffuz qilish shaklida, ko'rilgan voqealar orqali tushuniladi. Nutq terapiyasi nuqtai nazaridan, ona tili va adabiyot sohasida yoki turli nutqni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy sohalarida qo'llaniladigan artikulyatsion hodisalar o'quvchilarni rivojlantiradi va og'zaki va yozma nutqni to'g'ri yo'lga soladi. Shuni unutmaslik kerakki, so'zlar va jummalarni tahlil qilish va sintez qilishda, ko'p hollarda, ularning to'g'ri tarkibi, so'zlarning mantiqiy uzluksizligi tushunilgan fikrga mos keladi.

Ma'lumki, muloqotli nutq nutq rivojlanishining birinchi bosqichi hisoblanadi va u asta-sekin yaxshilanadi. Muloqotli nutq o'qilgan matnlarning og'zaki bayonida namoyon bo'ladi. Nutq ta'limi barcha darslarda amalga oshiriladi, ammo adabiyot darslari yetakchi rol o'ynashi kerak. O'quvchilarning ma'naviy yetukligi adabiyot orqali namoyon bo'ladi.

O'qituvchining nutqi o'quvchilar uchun namuna bo'lib xizmat qiladi. Nutq ravon va tushunarli bo'lishi uchun avvalo ularning nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etishga e'tibor qaratish lozim. Inson nutqi madaniyat va ta'limning o'ziga xos aksidir. So'zlovchining nutqidan uning fikrlash darajasi va rivojlanish darajasini, shuningdek, axloqiy, ma'naviy va intellektual rivojlanishini darhol aniqlash mumkin.

Nutq rivojlanishi insonni madaniyatga singdirishning yo'li, o'z-o'zini boyitish, yangi narsalarni o'rganish va madaniy qadriyatlarni o'zlashtirish qobiliyatini rivojlantirish shartidir. Bu bilish, fikrlash va rivojlanish vositasidir. Ular ijodiy boyitish uchun katta imkoniyatlarga ega. Barcha bilim oqimlari til kanallari orqali o'tadi: tushunchalar so'zlar orqali o'zlashtiriladi, fikrlar va nutq lingvistik shakllarda tuziladi. Nutq o'z navbatida aqlni rivojlantirish uchun kanal bo'lib xizmat qiladi. Maksim Gorkiy yozgan edi: "Kishi o'z fikrini ifodalay olishni bilishi kerak. Agar siz yaxshi gapirsangiz va yaxshi yozsangiz, odamlar bilan muloqot qilish sizga mamnunlik va quvonch keltiradi, siz o'z bilimlaringizni ularga ulashishingiz va ishonchlaringizning to'g'riligini himoya qilishingiz mumkin."

Muloqot nutqi odatiy nutqni ifodalaydi va bu nutq ko'proq ohang va turli ishoralar bilan bog'liq bo'ladi. Ba'zi oilalarda ota-onalar, bog'cha tarbiyachilari va boshlang'ich maktab o'qituvchilari bolalarning nutqiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ularga madaniy va adabiy nutq ko'nikmalarini o'rgatadi. Ammo ba'zi oilalar, bog'chalar va maktablarda bu masalaga etarlicha e'tibor berilmasa, bola madaniy nutqni o'zlashtirish imkoniyatidan mahrum bo'lishi mumkin. Albatta, bunday holat bolaning madaniyatli shaxs sifatida o'sishiga va rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi. Shuning uchun bolalarning kichik yoshdan nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratish zarur.

Xulosa qilib aytganda, ohang og'zaki monologik nutqda muhim rol o'ynaydi, auditoriyaning hissiy holati va qabul qilishiga ta'sir qiladi. To'g'ri tanlangan ohang hissiy ta'sirni oshirish, diqqatni boshqarish va tinglovchilarni ishontirishga yordam beradi, taqdimotni yanada samarali va esda qolarli qiladi. Og'zaki va yozma monologik nutqda ohang ma'no, his-tuyg'ular va ishonchlarni yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Ohangdan samarali foydalanish aniq va hissiy jihatdan boyroq ifodalash imkonini beradi, bu esa tinglovchilar yoki o'quvchilarning xabarni yanada yaxshi qabul qilishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Буранова Л.У. «Особенности монологической речи в обучении иностранному языку». *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*, № 5, (2023), 74-78.
- [2]. Гарсия К.Ю. «О роли тональности в ораторском мастерстве». *Вестник Санкт-Петербургского университета*, (8), (2008), 118-122.
- [3]. Зайцева, О.В. (2013). «Лингвистические аспекты изучения интонации в устной монологической речи». *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Лингвистика*, (2), (2013), 87-92
- [4]. Карпова, А.В. «Тон речи как средство выразительности». *Вестник Оренбургского государственного университета*, (11), (2015), 70-74.
- [5]. Махмудова С.А. Трансформация концептуальной оппозиции «Свой /чужой» в триаду «Другой-свой-друг» в романе Дж.Олдриджа «I don't want him to die» (« Не хочу, чтобы он умирал»)
- [6]. Шахова, М.Н. «Средства выразительности в устной монологической речи». *Вестник Челябинского государственного университета*. (2010), 220-224